
Saeid Abedpour

MASOVNO STRADANJE ERMENA 1915. GODINE

ERMENI TVRDE da je osmanska vlast 1915. godine poubijala između 1,5 i 2,5 miliona njihovih sunarodnjaka. Provjera tačnosti i analiza ove tvrdnje u domenu historiografije težak je ali ne i nemoguć posao. Ova tema nametnula se u suvremenoj historiografiji, a ima snažan utjecaj i na odnose između islamskog svijeta i Zapada. Ermeni vjeruju kako su njihovi sunarodnjaci bili žrtva genocida i masovnog stradanja te kako je osmanska vlast tada postupila poput njemačkih nacista i italijanskih fašista.

S druge strane, turski historičari njihove tvrdnje smatraju neutemeljenim, negirajući da se radi o stvarnom historijskom događaju. Za Irance kao susjede tadašnje osmanske države upoznavanje s činjenicama koje su u vezi s ovim događajem izuzetno je važno i može dobrano utjecati na naše ponovno čitanje historije na jednom dijelu naših teritorija. Kao primjer, spomenimo kako su 1915. g. naoružane paravojne grupacije Ermena i Asura napale Urumijeh (grad na sjeverozapadu Irana). Tom prilikom tri dana je važila zapovijed vođe ermenskih militanata o masovnom ubijanju stanovnika ovoga grada. Bilježi se da je ubijeno 700 do 1.000 ljudi, a nakon tri dana umiješala se osmanska vojska te počela hapsiti i kažnjavati počinitelje zločina. Stoga se čini kako nam “ermensko pitanje” ne bi trebalo biti strano i kako se ne možemo ponašati kao da nas se to uopće ne tiče. Iran je na svojim zapadnim i sjeverozapadnim granicama imao problem ermenskih i asurskih paravojski. Početkom Prvog

svjetskog rata praktično nije ni postojala centralna vlast Irana. Dio (iranskog) Azerbejdžana bio je u rukama Rusa, a pomoć Osmanlija u drugim dijelovima pokrajine donekle je riješila naš problem. No, ne treba zbog te pomoći zanemarivati historiju.

Nedvojbeno je da je dio ermenskog stanovništva na početku dvadesetog stoljeća, što zbog rata što zbog drugih poteškoća, u potpunosti nestao. To, svakako, važi i za dio muslimanskog stanovništva pod osmanskom vlašću. Međutim, na Zapadu se nastojalo (i još se nastoji) prikriti činjenice o genocidu nad muslimanima i njihovim masovnim stradanjima na Balkanu i Kavkazu, a istovremeno prikazati iskrivljenu sliku o osmanskoj vlasti. U ovom radu pokušat ćemo ukratko se osvrnuti na spomenute događaje na osnovu historijskih dokumenata. Jer, vjerodostojnost, odnosno tačnost historijskih dokumenata je temelj svakog suda o nekom historijskom događaju.

Sukobi između Turaka i Ermena datiraju još iz osamnaestog stoljeća. Od vremena Ivana Groznog Rusija počinje voditi politiku protjerivanja muslimana sa teritorija svoga imperija. Rusi su od 1770. do 1850. godine, što vojskom, što zakonima, protjerali oko 400.000 tatarskih muslimana s njihovih ognjišta na Krimskom poluotoku. Na području Kavkaza (Zakavkazja) ubijeno je ili protjerano više od 1,2 miliona muslimana. Protjerani muslimani našli su utočište na prostorima pod osmanskim vlašću. Godine 1790. počinje ustanak Ermena na Kavkazu protiv muslimana. Nakon uspostavljanja vojne suradnje s Rusima, Ermeni su uspjeli protjerati dio kavkaskih muslimana, posebno onih iz područja Karabaga. Početkom osamnaestog stoljeća Rusko carstvo se počelo širiti u pravcu osmanskih i iranskih teritorija. Kada su Rusi tokom rusko-iranskih ratova zauzeli Erevan, većinu tamošnjeg stanovništva činili su muslimani. Rusi su protjerali oko 40.000 muslimana s ovog područja. To je bio dio akcija prisilnog preseljenja stanovništva s ciljem promjene etničke (tj. političke) karte regiona. Raseljavanje kavkaskog stanovništva nastavljeno je tokom cijelog devetnaestog i u prvim godinama dvadesetog stoljeća. Rusi su do 1900. godine protjerali oko 1,4 miliona kavkaskih muslimana i etničkih Turaka, koji su se preselili na osmanske teritorije. Više od jedne trećine ovog stanovništva umrlo je od gladi, neimaštine i epidemija.

Ermeni su za cilj imali formiranje neovisne vlasti u Armeniji, a taj cilj su ostvarili uz pomoć Rusije. Osamdesetih i devedesetih godina devetnaestog stoljeća uz podršku ruske vlade nastale su ermenske revolucionarne jedinice. Ove skupine bile su u ideološkom smislu inspirisane nacionalističkim i soci-

jalističkim stavovima, a terorizam je bio jedan od oblika njihovog djelovanja. Namjeravali su opsežnim ustankom iznutra oslabiti osmansku vlast. Ermeni su tada u značajnom procentu naseljavali teritorij uz sjeverne i istočne granice osmanske države, pa je do ustanka došlo u gradovima poput Samsuna, Zejtuna i Vama i to 1884. i 1885. godine. U ovim pobunama je poginulo na desetine tisuća muslimana, a 1909. godine došlo je do pobune i u Adani, kada je na obje strane ukupno poginulo između 17 i 20 tisuća ljudi. Na istoku osmanske države ermenske revolucionarne grupe počele su ubijati Kurde, koji su onda posegli za odmazdama.

Tokom Prvog svjetskog rata 700.000 Ermena bilo je primorano napustiti svoje domove, a njih 300.000 do 450.000 je ili poginulo u ratnim i gerilskim sukobima ili umrlo od gladi i epidemija zaraznih bolesti. U istom razdoblju je u Anadoliji i na Balkanu poginulo i umrlo više od dva miliona muslimana.

Značajan dio ljudskih gubitaka nastao je u sukobima između ermenskih paravojnih skupina i osmanske vojske, a drugi dio je stradao usljed gladi, bolesti i nedostatka medicinske opreme. S druge strane, ermenske snage u Bugarskoj sudjelovale su u operacijama "čišćenja" ovog područja od muslimanskog stanovništva tokom balkanskih ratova (1912-1913 g.).

Dok je osmanska vlast unutar svojih teritorija imala problem pobune Ermena, koje su podržavali Rusi i Arapi (a Arapi su uživali podršku Engleza), trajala je operacija "čišćenja" Balkanskog poluotoka od muslimanskog stanovništva, prvo u balkanskim ratovima, a onda i u Prvom svjetskom ratu.

Procjenjuje se da je između 700.000 i milion muslimana izbjeglo u Anadoliju, a na desetine tisuća je ubijeno.

Dakle, tokom Prvog svjetskog rata i muslimanska i ermenska populacija u Osmanskom carstvu pretrpjele su velike gubitke, koji su posljedica sukoba oružanih snaga osmanske države i ustaničkih snaga, ali i gladi, bijede i bolesti. Procjenjuje se da je u ovom periodu nastradalo između 1,2 i 2 miliona muslimana, te najmanje 400.000 Ermena. Međutim, kako je politički plan zapadnih vlada bio konačni raspad osmanske imperije, nastavljen je opsežan propagandno-psihološki rat, koji je u različitim oblicima nastavljen sve do danas i pretvoren u jedno od najkontroverznijih pitanja u domenu historiografije. Za vrijeme Prvog svjetskog rata antiosmanska propaganda korištena je kao oblik ratovanja s ciljem snaženja veza između Rusije, Engleske i Francuske, te pridobijanja neutralnih vlada, ali i kreiranja pobjedonosne psihološke atmosfere unutar vojske. U tu svrhu zapadne vlade su omogućile objavljivanje

triju knjiga koje će zauzeti vodeći položaj u antiosmanskoj propagandnoj mašineriji Zapada. Autori ovih djela su Arnold Toenby, Henry Morganta i Johannes Lispus. Knjiga Arnolda Toenbya pod naslovom "Ermeni u Osmanskoj imperiji" štampana je 1916. godine u Londonu (u ediciji "Plava knjiga"). U ovoj knjizi vješto su prezentirane netačne informacije o ponašanju osmanskih vlasti prema Ermenima. Knjiga je pisana tako da bude djelotvornom u snaženju mržnje prema Osmanlijama zbog njihovih postupaka. Osnovni izvori na kojima Toenby temelji svoje štivo su usmena saopćenja, sjećanja i razgovori s ermenskim prognanicima.

Engleska je tokom Prvog svjetskog rata sistematski radila na širenju dezinformacija o događajima koji se tiču osmanske i iranske vlade. Vrlo brzo su ove "informacije" i objavljene u izdanju tzv. "Plave knjige". Autori ove knjige (dakle, špijuni, djelatnici ministarstva vanjskih poslova, vojni oficiri i historičari) nastojali su vrlo vješto predstaviti kao vjerodostojna lažna svjedočenja i izvješća o određenim događajima. Iako se nastojalo prikazati kako je "Plava knjiga" tajni dokument engleske vlade, ona je vrlo brzo prevedena i štampana kako u Iranu tako i u osmanskoj Turskoj. Autori ove knjige, naprimjer, nastoje tzv. ustavnu (konstitutivnu) revoluciju u Iranu prikazati kao britansku pomoć Irancima. Čini se da je "Plava knjiga" bar djelimično i postigla svoj cilj. Jer protivnici ustavne revolucije u Iranu pozivali su se baš na ovu knjigu i izvješća engleskih špijuna i nazivali ovu revoluciju engleskom, odnosno "projektom stranaca".

Morgantova knjiga "Priča ambasadora Morganta" štampana je u New Yorku 1918. godine, a pisana uz pomoć dva Morgantova ermenska sekretara. Morganta je u Tursku stigao 27. novembra 1913., a prvog februara 1916. g. vratio se u Ameriku. Bio je, dakle, američki ambasador u osmanskoj državi, a njegov mandat trajao je tačno 26 mjeseci. Svoju knjigu završio je dvije godine nakon povratka kući. Svesrdnu pomoć u ovom poslu imao je od dva svoja čovjeka od povjerenja. Bili su to Ermeni po imenu Hakup Andunijan i Aršaq Šamewanyan.

Treba istaknuti, svakako, da je knjigu, ustvari, pisao američki novinar Berton Hendrik.

Morgantova knjiga, između ostalog, prikazuje dva osmanska ministra u jednom, moglo bi se reći, neljudskom, nekultiviranom obliku. Riječ je o Talut-paši i Enver-paši. Morganta nigdje u svojoj knjizi, odnosno sjećanjima, ne navodi iole značajniju činjenicu glede njegovih susreta s osmanskim ministrima, već nedvojbenom antiosmanskom propagandom nastoji osmansku vladu

prikazati u što nehumanijem obliku. U knjizi se citiraju i "izjave" osmanskih oficira koje nimalo ne liče na odmjerene razumne riječi. Istinski autori knjige, tj. dva ermenska činovnika, uspjeli su izvrtanjem činjenica dati lažnu sliku o ophođenju osmanskih vlasti prema Ermenima. Nažalost, i pored kritika koje su uslijedile netom po izlasku knjige iz štampe, "Priča (ili kazivanje) ambasadora Morganta" koristi se kao primarni izvor u proučavanju događaja glede odnosa osmanske vlasti prema Ermenima. Morganta se, zacijelo, u knjizi služi falsificiranim informacijama a on sam je jedini izvor na koji se može pozvati. On, tako, navodi da je Talut-paša, ministar unutarnjih poslova, izjavio da osmanska vlada ima plan za smanjenje broja ermenskog stanovništva. Sasma logičnim se čini pitanje je li moguće da Talut-paša, kao iskusan, vješt političar, eventualno postojanje jednog takvog plana saopćava ambasadoru zemlje koja podržava Erмене. Ili, je li moguće da jedna takva izjava ostane potpuno tajnom i ne postane historijskim svjedočanstvom? Kako piše Justen McCarty, ni sam Morganta o spomenutoj navodnoj Talut-pašinoj izjavi nikada nije izvijestio State Department. I jedino mjesto gdje se ona spominje je upravo knjiga o kojoj je riječ.

Treća knjiga je, ustvari, djelo Johanesa Lispusa koje se temelji na informacijama preuzetim iz ermenskih izvora.

On je ovu knjigu pisao uz pomoć Morganta, dok sam nikada nije putovao u Anadoliju. Ermeni pripisuju Hitleru rečenicu sljedećeg sadržaja: "Nakon svega ovog (holokaust), ko danas govori o masovnom ubijanju Ermena!?" Nije poznat izvor koji bi svjedočio autentičnost ovih riječi, a historičari odbijaju mogućnost da je ovo Hitlerova izjava. Ipak ova rečenica opetovano se koristi u suvremenim ermenskim izvorima kako bi potvrdila tezu o masovnom ubijanju Ermena. Suvremeni historičari poriču autentičnost ove rečenice.

Jedan od čestih primjera falsificiranja historije jeste i pozivanje ermenskih historičara na Talut-pašine telegrame. U ovim krivotvorenim telegramima Talut-paša svojim potčinjenima izdaje zapovijed o načinu egzekucije Ermena. Dva turska historičara, Sinani Ounel i Suraja Juča dokazali su da se radi o falsifikatima.

Složit ćemo se s J. McCartiyem, koji ističe kako analiza događanja u vezi s masovnim stradanjima Ermena zahtijeva vrlo ozbiljna i studiosna historijska istraživanja.

Tokom Prvog svjetskog rata poginulo je mnogo Kurda, Turaka i Ermena. Jasno je, također, da su Osmanlije, pribojavajući se ermenskih pobuna, pribje-

gavale protjerivanju ermenskog naroda. Ovakva prinudna iseljavanja vršena su na Bliskom Istoku i Balkanu, a namjera vlada je bila da mijenjaju političke karte ali i smire pobune. Dok su Osmanlije ratovale s Rusima i Ermenima, niko nije stao u zaštitu ermenskog naroda. Ermenski prognanici, njih više od 200.000 nastanili su se u Siriji. Jedna trećina prognanog stanovništva umrla je usljed tegoba s kojima su se suočavali tokom putovanja, usljed gladi i slično. Ako stradanje Ermena u Prvom svjetskom ratu označimo kao genocid, moramo onda masovna stradanja balkanskih muslimana, Kurda i samih Turaka također zvati istim imenom.

Ermeni su masovno ubijali kurdske i turske muslimane u gradovima Arzejnan, Bajbut, Turjan, Arzerum i okolnim selima. Treba, također, spomenuti progon i smaknuće dvije trećine muslimanskog življa u Erevanu, ubijanja muslimana u Čiličiji. I ovo, dakle, treba dodati popisu djela ermenskih paravojski i ruskih saveznika - Engleske i Francuske.

Knjige koje su nastale tokom Prvog svjetskog rata a govore o događajima "masovnog stradanja Ermena" plod su ratne propagande saveznika. I sve dok su pred istraživačima zatvorena vrata ruskih i ermenskih arhiva, a dostupna im je samo arhivska građa u Turskoj, ne može se pristupiti jednoj potpunoj percepciji postupanja osmanske vlasti prema Ermenima.

S perzijskog preveo: Nermin Hodžić

Izvori:

- Laswell, Harold d.; Propaganda Techniques in the World War, New York, 1927.
- McCarthy, Justin; Death and Exile: The Ethnic Cleaning of Otoman Muslims; 1821-1922., The Darwin Press, Princeton, NY, 1996.
- Sonyel, S. R.; "The Protege System in the Otoman Empire"; Journal of Islamic Studies, Vol. 2, no. 1; Oxford, January 1991.
- Sonyel, S. R.; The Great War and the Tragedy of Anatolia, Ankara, 2000.